

SELANİK'TE BULGAR TERÖRÜ: GEMİCİLER VE TERÖR EYLEMLERİ*

Arzu ERMAN**

Öz: Makedonya bölgesi, 1879 Berlin Antlaşması ile reform yapılması şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Ancak etnik ve dini bileşenlerinin çeşitliliği nedeniyle kozmopolit bir nüfusa sahip bu bölge, tarihsel hak iddiaları nedeniyle Balkan milletlerinin kendi topraklarına dahil etmek istediği bir çatışma alanı hâline gelmiştir. Kendilerine *Gemiciler* adını veren bir grup Bulgar anarşist, uluslararası kamuoyunun dikkatini Makedonya'ya çekerek bir Avrupa müdahalesi sağlamak için bölgenin belli başlı şehirlerinde bir dizi terör eylemi gerçekleştirmeyi planlamıştır. Olaylar sonunda Osmanlı yetkililerinin öfkelenerek şehrin Hristiyan halkına karşı toplu bir kıyım gerçekleştirmesinin hedeflendiği bu eylemlerin yeri ve zamanı birkaç kere değişse de son olarak Makedonya'nın en gözde şehri Selanik'te karar kılınmıştır. Buradaki en büyük mücadele Bulgarlar ve Yunanlar arasında yaşanmıştır. Avrupa kapitalizmini simgeleyen Osmanlı Bankası, Fransız gemisi, rıhtım kenarında yer alan kafeler, demiryolları ve şehrin alt yapısının da dahil olduğu pek çok yerde bombalı terör eylemleri düzenlenmiştir. Fakat olaylar, *Gemiciler*'in beklentilerinin aksine dünya kamuoyu tarafından kınanmış ve Bulgarların Makedonya davasına büyük zarar vermiştir. Osmanlı yetkililerin itidalli yaklaşımı halkın şehirde bulunan bütün Bulgarları cezalandırmaya yönelik galeyanının önüne geçmiştir. Terör olaylarının ardından yapılan araştırmalarda suça karışan failler, Osmanlı yetkilileri tarafından en sert şekilde cezalandırılmış ve benzer olayların engellenmesi için ilave tedbirler alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Makedonya, Selanik, Bulgar Terörü, Gemiciler, Osmanlı Bankası.

* Atıf Bilgisi / Citation: Erman, A. (2025). Selanik'te Bulgar Terörü: Gemiciler ve Terör Eylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 129-151.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Acceptance: 02.07.2024 -26.03.2025

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / This article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

Açıklama: Bu çalışma, TÜBİTAK'ın 2219 Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında Selanik Makedonya Üniversitesi, Balkan, Slavic and Oriental Studies bölümünde yapmış olduğum araştırmalar çerçevesinde hazırlanmıştır. Çalışmama yapılan katkılarından dolayı Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na teşekkür ederim.

** Dr.Öğr.Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: arzuerman@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3657-0246.

Bulgarian Terror in Thessaloniki: The Sailors and Terror Acts

Abstract: Under the 1879 Treaty of Berlin, the Macedonian region, including the provinces of Thessaloniki, Bitola and Kosovo, was ceded to the Ottoman Empire on condition of reform. However, the cosmopolitan region with diverse ethnic and religious components, become a flashpoint, as Balkan states utilized history and sought to incorporate it into their own territories. To draw international attention to Macedonia and ensure European intervention, a group of Bulgarian anarchists calling themselves *Sailors (Gemici)* planned a series of terrorist attacks in the region's major cities. After many deliberations, the place and time of these actions, aimed at angering the Ottoman authorities and carrying out a massacre against the Christian population of the city, changed several times, until finally it was decided to take place in the most populous Macedonian city, Thessaloniki. The biggest battle was between Bulgarians and Greeks. Terrorist bombings were carried out in many places, including the Ottoman Bank, a symbol of European capitalism, a French cruise ship, quayside cafes, the railway and the city's infrastructure. Contrary to the *Sailors'* expectations, however, the events were condemned by world public opinion and caused great damage to the Bulgarian cause in Macedonia. The moderate approach of the Ottoman authorities prevented the agitated public from punishing all the Bulgarians in the city. In the investigations that followed the terrorist incidents, the Ottoman authorities severely punished the perpetrators and took additional measures to prevent similar incidents.

Keywords: Macedonia, Thessaloniki, Bulgarian Terror, Sailors (Gemicii), Ottoman Bank.

Giriş

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Balkan coğrafyası, kaotik bir ortama sürüklenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Doğu Akdeniz coğrafyasında karşılaştığı siyasi ve ekonomik sorunlar büyük toprak kayıplarını beraberinde getirirken, devlet, aynı zamanda Balkanlardaki Hristiyan halklarının Osmanlı merkezi yönetimine karşı başlattığı bir dizi isyanla da karşılaşmıştır. Ancak bu durum, devletin yüzlerce yıldır gördüğü isyanlardan farklı bir karaktere sahiptir. Nitekim milliyetçi saiklerle başlatılan bu girişimler Sırbistan'ın 1829 yılında özerk olması, 1830'da da Yunanların bağımsızlığını kazanarak müstakil devletlerini kurmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak Balkanlar'daki iç tehditlerin yanı sıra Avusturya ve Rusya'nın da talep ve beklentileri, bölgedeki belirsizliği devam ettirmiştir.

19. yüzyılda Balkanlar'a yönelik Avusturya ve Rusya politikaları birbirinden farklıdır. Rusya, Osmanlı Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmaktan ziyade Balkanlar'da Romanya ve Sırbistan tarzında Hristiyan hükümdarların yönettiği bir dizi özerk devlet yaratmak isterken Avusturya ise Osmanlı Devleti'nin var olan biçimiyle korunmasına özen göstermiştir (Anderson, 2010, ss. 196-197). Zira Rusya, Almanya'dan esinlenerek ulusal kimliğini yenilemekle Orta ve Güney Doğu Avrupa'daki Ortodoks Slav halkların ulus- devlet inşasına yardım

ederek Avrupa'daki konumunu güçlendirebileceğini düşünmektedir. Panslavizm'in desteklenmesinin bir diğer nedeni de jeopolitiktir. Çünkü böylelikle Kırım savaşının sebep olduğu olumsuzluklardan sonra söz konusu Ortodoks Slav halklarla Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin gücünü sınırlayabilecektir. Bunların yanı sıra Panslavist politikanın uygulanmasında bu iki devlet ile çatışma uygun fırsatlar da sunmaktadır. Nitekim 1871'de Alman İmparatorluğu kurulduktan sonra bu politika aracılığıyla Doğu Avrupa'da artan etkisini kontrol altına almanın bir aracı hâline gelmiştir. Ayrıca 1875-76'da Osmanlı yönetimine karşı çıkan Sırp ve Bulgar ayaklanmaları da bu politikanın uygulanması için uygun bir ortam sunmuştur (Hosking, 2019, ss. 429,431). Kısa bir süre sonra Balkanlarda meydana gelen ciddi olaylar neticesinde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı çıkmıştır. Rusya'nın Balkanlar'ı aşarak İstanbul önlerine kadar gelmesi üzerine taraflar Ayastefanos Antlaşması¹ ile savaşı sonlandırmıştır. Ancak söz konusu antlaşmanın şartlarına gerek İngiltere gerekse de Avusturya Hükümetleri itiraz etmiştir. Antlaşma ile özellikle Büyük bir Bulgaristan yaratılması, 1876 ve 1877'de Avusturya ve Rusya arasında imzalanan gizli konvansiyon hükümlerine ters düşmektedir. Bu nedenle antlaşma şartları Berlin Kongresi'nde revize edilmiştir (Vernadsky, 2019, ss. 282-283). Kongre sonunda imzalanan Berlin Antlaşması² ile Osmanlı Devleti'nin Vilayet-i Selâse olarak adlandırdığı kabaca Kosova, Manastır ve Selanik eyaletlerini içeren Makedonya bölgesi, reform yapılması şartıyla Osmanlı Devleti'ne geri verilmiştir. Oluşan yeni siyasi konjonktür, Balkanlar'ın yeni kurulan ulus devletlerine, yayılmacı hedefleri için bir mücadele alanı kazandırırken, bölgede yapılacak düzenlemelerin denetlenmesi ise Osmanlı Devleti üzerindeki dış baskıyı arttırmıştır. Balkan uluslarının, devletleri için tasarladıkları sınırlara ulaşmalarında Makedonya'dan alınacak pay önemlidir. Bölgeyi oluşturan üç vilayetten biri olan Selanik ise Balkanlar'ı Batı'ya bağlayan önemli bir liman kenti olduğu için milliyetçi rekabetin merkezi konumundadır. Fakat Osmanlı Devleti'nin beklenenden daha hızlı bir şekilde dağılma ihtimali, komşu devletlerin bölgeyi paylaşma tehlikesi yaratacağından bu hedef için acele edilmiştir (Çelik, 2019, ss. 36, 40). Söz konusu rekabette özellikle Büyük

¹ Bu antlaşma ile Romanya, Karadağ ve Sırbistan bağımsız olurken, Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı olmak üzere sınırları Tuna'dan Ege Denizi'ne, Arnavutluk'tan Karadeniz'e kadar uzanan özerk bir prenslik hâline getirilmiştir (Gencer, 1991, s. 225).

² Berlin Antlaşması ile Bulgaristan'ın sınırları daralmış, Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya'yı geri alamamıştır. Doğu Rumeli'de özerk bir yönetim kurulması ve Makedonya'da ıslahat yapılması şartıyla buralar Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Bu nedenle Bulgaristan, Tuna Nehri ile Balkan dağları arasına sıkıştırılırken. Doğu Rumeli, özerk bir eyalet hâline getirilerek Hristiyan bir vali yönetiminde siyasi ve askeri bakımdan Osmanlı egemenliğine bırakılmıştır (Armaoğlu, 2013, s. 516).

Bulgaristan'ın iptali, Bulgar milliyetçileri³ için büyük bir darbe olmuş ve Ayastefanos Antlaşması ile çizilen sınırlar, devletin gerçek sınırı olarak algılanmış ve bu sınırlara ulaşmak milli bir hedef hâline gelmiştir (Jelavich, 2013, s. 396). 1897'de Avusturya ve Rusya arasında yapılan gizli antlaşma ise bölgede çıkacak olaylara yeni bir dinamik kazandırmıştır. Buna göre Avusturya'nın Bosna-Hersek ve Yeni Pazar'ı ilhak edip, Yanya ve İşkodra Gölü arasındaki alanda bağımsız bir Arnavut Devleti kurup geri kalan yerleri Balkan Devletleri arasında paylaşılması söz konusu olduğu için bu durum 1902 yılından itibaren Sırlar,⁴ Yunanlar ve Bulgarlar arasındaki milliyetçi rekabeti körüklemiştir. Bu nedenle çeteler oluşturulmuş,⁵ propaganda faaliyetlerine girilmiş ve çeşitli şekillerde Avrupa Devletleri'nin dikkati Makedonya üzerine çekilmeye çalışılmıştır (Şıvgın, 2007, s. 83). Bu bağlamda Bulgarlar, 1903 yılında uzun bir hazırlık aşamasından sonra Selanik'te büyük bir terör eylemi düzenleyerek şehrin elektrik santrali, alt yapısı, şehir merkezindeki kafeler, kente ulaşan demiryolları başta olmak üzere Osmanlı Bankası ve limanda demirli Fransız yolcu gemisini bombalamışlardır. Tüm dünyada büyük ses getiren bombalı sabotajlar İlinden

³ Bulgar ulus bilincinin gelişmesinde Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı duyulan tepki önemli olmuştur. Zira Patrikhane'nin, Osmanlı Devleti içinde dini ve idari bakımdan çok geniş yetkilere sahip olması Rum milleti içinde Yunanları imtiyazlı bir duruma getirmiştir. Kilise ve manastırlara bağlı okullar dışında başka eğitim kurumunun olmadığı bu idari yapı içinde kiliselerde sadece Yunanca yazılan dini kitaplar okutulmuştur. Ayrıca Bulgaristan ticaretinin de Yunanların elinde olması Bulgarları, milli bir burjuvaziden de mahrum bırakmıştır. Bu nedenle Bulgar milliyetçiliğinin oluşumunda Yunan kültürü ile mücadele son derece mühim olup yeni bir Bulgar burjuvazisinin yaratılması, Bulgar eğitiminin oluşturulması ve Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması Bulgar ulusçuluğunun gelişmesinin aşamaları olarak kabul edilir (İnalçık, 1992, ss. 18-20). Bu bağlamda Otest Paisi adlı rahibin yazdığı eser Bulgar milliyetçiliği adına son derece önemlidir. Bulgarların "Yeniden Doğuş" olarak adlandırdığı Paisi ile başlayan Bulgar milli uyanışı, başka bir rahip olan Sofroni Vrancheski ile devam etmiş ve ilk Bulgar milliyetçileri Sofroni'nin öğrencileri olmuştur. Bunlar dışında Jori Venelin'in "Eski ve Yeni Bulgarlar ve Rusya ile Siyasi ve Dini Münasebetleri" adlı eseri de önemlidir (Burma, 2012, s. 72).

⁴ Sırbistan, Makedonya sorununda Bulgaristan'a nazaran ikincil bir rol oynamıştır. Ortaçağ'da Duşan zamanında Kosova, Sırp Krallığı sınırları içinde olduğu için 19.yüzyılda Sırbistan, buraya talip olarak Makedonya'daki milliyetçi mücadeleye katılmıştır (Saatçi, 2002, s. 112).

⁵ Bulgarların çetecilik faaliyetleri Ortaçağ'dan beri devam eden bir olgu olmakla birlikte Bulgar komitacılığının en yoğun olarak yaşandığı 19.yüzyılda Bulgar çeteciliği 1804-1814 tarihlerinde Sırlarla mücadele şeklinde ortaya çıkmış, 1821 Yunan İsyanı'nda Yunanların yanında yer almış, 1849, 1856 ve 1859'da Vidin ve Niş'teki isyanlara katılmıştır. Söz konusu komitacılık hareketleri 1860'dan itibaren de artarak devam etmiştir (Pehlivan, 2019, s. 13).

isyani⁶ öncesinde yaşanan en ciddi terör olayları olmuştur. Burada sözü edilen bombalama olaylarının hazırlayıcı ve uygulayıcıları kendilerine *Gemiciler* adını veren bir grup Bulgar anarşistidir. Bulgarların Selanik'te yapmış oldukları bu terör eylemlerine ekseriyetle Makedonya Sorunu çerçevesinde yapılan çalışmalarda kısmen değinilmiştir⁷. Ancak söz konusu terör eylemlerinin ortaya çıkışı, grup üyelerinin kimler olduğu ve planlarının ayrıntıları üzerinde durulmamıştır. Genellikle tarih yazımında Makedonya'daki şiddet olayları ve çete faaliyetleri, İinden İsyanları temelinde ele alınmış ve siyaseten etkileri ve sonrasında yaşananlar üzerinde durulmuştur. Oysaki bu çalışmada 1903 yılı bahar ayında Gemiciler terör örgütü tarafından Selanik'te organize edilen terör eylemlerinin failleri ve bu olayların ayrıntılarının yanı sıra sözü edilen suikastların Yunan kamuoyunda nasıl yer aldığı da incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada Osmanlı arşiv belgeleri, dönemin güncel Yunan gazeteleri ile konu ile ilgili yerli ve yabancı literatür üzerinden bir tarih anlatısı oluşturulmuştur.

20. Yüzyıl Başında Selanik

20. yüzyılın başında Osmanlı Balkan coğrafyası içinde Selanik'in şüphesiz çok önemli bir konumu vardır. 1860'larda inşa edilen limanları ve 1873'te ilk bölümü tamamlanan demiryolu, şehrin deniz ve kara üzerinden Avrupa'ya bağlanmasını sağlamıştır (Anastassiadou, 2008, ss. 35-36). Kentin ekonomik öneminin yanı sıra buranın kontrolü Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarının kontrolü anlamına gelmektedir. Selanik, Serez ve Drama olmak üzere üç sancağa ayrılmış olan eyalette, Selanik sancağı da kendi içinde 13 kazaya ayrılmıştır. 1903 yılı başında Selanik Vilayeti'ne Hasan Fehmi Paşa, vali olarak atanmıştır. Burada ayrıca Hayri Paşa'nın komutasında yüz bin asker ile 3. Ordu da bulunmaktadır (Megas, 1994, s. 35). Makedonya, eskiden beri karışık bir nüfusa sahip olmuştur. 1870'te Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması bölgedeki milliyetçi mücadeleyi farklı bir boyuta taşımıştır. Bulgarlar, İstanbul Patrikhanesi'nin izni olmadan bölgede

⁶ İç Devrimci Örgüt'ün Makedonya'yı Osmanlı egemenliğinden kurtarmak adına çıkartmak istediği genel isyandır. Bu isyan Selanik'te yaşanan terör hadiseleri nedeniyle birkaç kere ertelense de son olarak Aziz İlyas günü'ne (2 Ağustos) denk getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Korkmaz, 2020, ss. 304-333).

⁷ Bu konuda bk. (Saatçi, 2004, s. 52), Ayrıca Şenışık, Selanik'teki bombalama olaylarının kent yapısı üzerindeki değişiklikleri anlattığı çalışmasında şehir ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin değişimi bağlamında bu konudan söz etmiştir. Bk. (Şenışık, 2007, ss. 289-303). Yılmaz, II. Abdülhamid dönemi güvenlik politikaları, uygulamaları ve devletin farklı toplumsal gruplara karşı kendini nasıl koruduğunu incelediği çalışmasında Bulgar terörüne değinmiştir. Bk. (Yılmaz, 2014). Aydın ise Makedonya'da Bulgar komita faaliyetlerini incelediği çalışmasında Selanik'teki bombalama olaylarında Müslüman ve Avrupalıların kullanmış oldukları binaların zarar gördüğünden bahisle ayrıntıya girmeden 1903 yılında çıkan İinden İsyanına odaklanmıştır. Bk. (Aydın, 2019, s. 1597).

pek çok okul ve kilise inşa etmişlerdir (Lazaris, 2014, ss. 9,15). Selanik'te yaşayan Bulgar cemaati, kentin ekonomik gelişmesine paralel olarak 19. yüzyılın sonunda belirgin bir büyüme yaşamıştır. Şehirde Bulgar, Yunan ve Sırp milliyetçi propagandaları yapılmaktadır. Özellikle 1880'de kurulan Selanik Bulgar Lisesi, bu propagandanın en önemli merkezi konumundadır. Bulgar Eksarlığı tarafından yönetilen ancak Sofya tarafından finanse edilen bu lise, yatılı bölümüne bütün Makedonya'nın en iyi öğrencilerini kabul ederek onları birer Bulgar milliyetçisi olarak yetiştirmektedir. Şehirdeki Yunan ve Sırp milliyetçilikleriyle rekabet hâlinde olan Bulgar milliyetçiliği, Osmanlı Devleti'nin siyasi ömrünün sonuna geldiği fikrini aşılayarak çeşitli komiteler kurmuşlardır.⁸ Örneğin Selanik Bulgar Lisesi öğretmenleri 1893 sonbaharında Makedonya İç Devrimci Örgütü'nün⁹ temellerini atmışlardır (Lory, 2014, ss. 168-170). Adı ve tüzüğü birkaç kere değişikliğe uğrayan bu örgütte değişikliklerin ne zaman ve nasıl yapıldığı ile ilgili bir uzlaşısı yoktur. Bunun dışında Selanik'teki İç Örgüt dışında 1890'larda Sofya'da Yüksek Makedonya Komitesi kurulmuştur (Adanır, 2001, ss. 119,121). 1896'da Selanik'te bulunan İç Örgütün Merkez Komitesi, Makedonya'nın özerkliği için ortak düşman olarak görülen Türk rejimine karşı, birlikte mücadele edilmesi için Makedonya'daki çeşitli halk grupları arasındaki engelleri kaldırarak siyasi otonomi kazanılması için çalışmıştır. Örgüt ayrıca Ermeni örgütlerle de iletişime geçmiş ve İç Örgüt'ün varlığı Osmanlı makamları tarafından ancak 1897 yılı sonuna doğru ortaya çıkarılabilmektedir (Hacısalihoglu, 2020, s. 50).

Selanik'te Bulgar Terörü

a. Gemiciler ve Terör Olayları

Tanzimat'tan sonra önemli bir kültür ve ticaret merkezi hâline gelen Selanik'te Avrupa ülkelerinin siyasi ve ticari yetkilileri bulunmaktaydı. Bu durum, şehirde karışıklık çıkartarak bölgeye bir Avrupa müdahalesini amaçlayan Bulgar çeteleri için uygun bir fırsat yaratmıştır (Pehlivan, 2019, s. 175). Selanik'te yaşanan terör olaylarında 1880 Eylül'ünde kurularak kesintisiz otuz üç yıl faaliyet gösteren Bulgar Lisesi, son derece önemli rol oynamıştır¹⁰. Toplamda 5820 öğrencinin

⁸ Bulgarlar, Bulgaristan'a muhtariyet kazandırmak için ilk olarak 1866'da Bükreş'te Gizli Merkez Bulgar komitesini kurmuştur. 1868'de komitenin önde gelen liderlerinden Rakovski'nin ölümünden sonra örgüt yine Bükreş'te Bulgar Cemiyeti, 1869'da Genç Bulgaristan Cemiyeti ve 1870'te Bulgar İhtilal Merkez Komitesi adı altında faaliyetlerine devam etmiştir (Pehlivan, 2019, ss. 17, 25, 26, 30).

⁹ Büyük Devletlerin Berlin Antlaşması ile kendilerine biçtikleri kadere razı olmayan Bulgarların, 1893 yılında kurdukları bu örgütün başında Goze Delçef, Gyorçe Petrof, Jan Sandanski gibi kişiler bulunuyordu. Bu oluşumun asıl amacı büyük bir ayaklanma ile Makedonya ve Trakya'nın özerkliğinin sağlanmasıydı (Todorov, 1979, s. 88).

¹⁰ Mazarakis'in verdiği bilgilere göre 1900'lerin başında Selanik vilayetinde, 521 Yunan okulunda, 32.534 öğrenci, 787 öğretmen bulunurken 319 Bulgar okulunda, 9. 544

kayıt yaptırdığı bu okuldan sadece 480 kişi mezun olmuştur. 1882'de Eksarhlık tarafından satın alınan okulun öğrencilerinin büyük çoğunluğu Manastır vilayetinden, Üsküp, Trakya ve Bulgaristan'dan gelmiştir. Makedonya İç Devrimci Örgütü ile bağlantılı bazı öğretmenler tarafından yönetilen okulda, öğretmenlerin kışkırtmaları sonucu 7 Şubat 1897'de okulda çıkan öğrenci isyanları neticesinde okul kapanmıştır. Ancak asıl kavga Eksarhlık ile örgüt taraftarları arasında yaşanmış olup bu mücadeleyi Eksarhçılar kazanmıştır. İlerleyen süreçte Makedonya İç Devrimci Örgütü ile anlaşarak yeni cemiyetler kurulmuştur. 1898'in başında bir merkezi Cenevre'de kurulan cemiyetin Rus anarşistleri ile yakın teması olmuştur ve bu oluşum Cenevre dışında Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında da terör faaliyetleri düzenleme kararı almıştır. Bu yerlerden birisi de Selanik olmuştur. Özellikle Avrupa şirketlerine karşı terör eylemleri düzenlemek ya da bazı kaçırma olayları ile para koparmayı amaçlayan ve kendilerini *Gemiciler* olarak adlandıran bu grup, Selanik'te ilk olarak söz konusu okulda karışıklık çıkartanlar ile temasa geçmiş ve hızlıca onları örgüte bağlamıştır (Megas, 1994, ss. 47, 51-52). Buradaki hedef, Avrupa kapitalizminin simgelerini hedef alarak Büyük Devletleri, Makedonya'ya müdahale etmeye zorlamaktır. Bu nedenle de öncelikle Avrupalıların semtinde yer alan Osmanlı Bankası'nı (Bank-ı Osmani) hedef almışlardır (Mazower, 2013, s.350). Kırım Savaşı sonrası devletin maliyesinin düzenlenmesi ve Avrupa sermayesinden yararlanması için İngiliz sermayesi ile kurulan Osmanlı Bankası bir süre sonra İzmir, Beyrut, Selanik gibi yerlerde şubeler açmıştır. 1863'te Fransız sermayesinin de katılmasıyla İngiliz-Fransız ortaklığında bir devlet bankası hâline gelen bankaya 1875 yılında Avusturya sermayesi de katılmıştır (Toprak, 1998, ss. 19-21). Dolayısıyla Avrupa kapitalizminin simgelemesi bakımından Osmanlı Bankası'nın hedef seçilmesi son derece isabetli görünmektedir.

Plan için 1901 Mayıs ayında çalışmalara başlanmıştır. Öncelikle günümüzde Selanik'te Leontos Sofou olarak adlandırılan ve Osmanlı Bankası'nın bulunduğu sokakta ve tam olarak banka binasıyla ara duvarı olan Colombo Oteli'nin girişinin tam karşısında bir dükkân kiralanmış ve burası bir berber dükkânı hâline getirilmiştir. Haziran ayında ise bankanın temellerine doğru yönelen bir tünelin kazılmasına başlanmıştır. Dükkân kısa sürede şehirde bulunan Bulgarların uğrak yeri hâline gelmiştir. Osmanlı güvenlik güçlerinin dikkatini çekmemek için de Türkçe ve Yunanca bilip Bulgarca bilmeyen bir berber burada işe alınmıştır. Böylelikle plan uygulamaya konmuştur. Tünele dinamit koymak amacıyla yaklaşık yüz ila iki yüz kiloya yakın dinamitin Bulgaristan'dan tedarik edilmesine çalışılmıştır; ancak bu gerçekleşmeyince dinamit tedariki için Batum'dan devrimci bir Ermeni örgüt ile anlaşılmıştır. Fakat yolda polis onlardan şüphelenerek takip etmesi ve tutuklanmaları nedeniyle panikleyen grup, bu tüneli

öğrenci, 493 öğretmen bulunurken 21 Sırp okulunda 532 öğrenci ve 52 öğretmen vardır (Mazarakis-Ainian, 2008, s. 9).

mühürleyerek berber dükkânını kapatmıştır. Dolayısıyla İstanbul'da bulunan hiç kimse bankanın patlatılması ile ilgili bu planı öğrenememiştir. 23 Ocak 1901'de Selanik'te Makedonya İç Devrimci Örgütü'nün silah taşıyan iki üyesinin gözaltına alınarak sorgulanması ile Osmanlı yetkilileri, bu oluşumun faaliyetleri ile ilgili mühim bilgiler elde etmiş ve bu nedenle diğer üyeleri de araştırmaya başlamıştır. Dolayısıyla örgüt üyelerinin bir kısmı yakalanarak müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır. İlerleyen süreçte doğru zamanı bekleyen örgüt, Mart 1902'de Cenevre'de Gemiciler'in Selanik ve diğer şehirler için planladıkları eylemleri desteklemeyi kabul eden Sarafof (ya da Saravov) ile buluşmuştur. Ancak Gemiciler, dinamitleri temin etmeden hiçbir eyleme geçmemeye karar vermiştir. Çünkü Sarafof'dan beklenen dinamitler ellerine geçmemiştir. Daha sonradan istenilen dinamitlerin Belçika'dan alınarak Marsilya yoluyla Dedeağaç'a gönderilmesine karar verilmiştir. Bu nedenle Eylül ayındaki terör planlarını revize eden örgüt, Dedeağaç ve Plodviv'de yapılması düşünülen terör olaylarından vazgeçerek dikkatlerini yeniden Selanik üzerinde yoğunlaştırmışlardır (Megas, 1994, ss. 55, 57-59).

Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan bilgilerde, Osmanlı yetkililerinin örgütün faaliyetlerini çok sıkı şekilde takip ettiğini görmekteyiz. Örneğin Bulgaristan Komiserliği'nden gelen 4 Ağustos 1902 tarihli (28 Rebülahir 1320) ve 428 numaralı Bulgaristan komiseri Ali Feruh tarafından gönderilen tahriratta, Selanik Bulgar mektebi muallimlerinden Mihal Şarankof ismindeki birinin adı geçen mektep müdürü tarafından Makedonya komitesi reisi Sarafof'a gönderilen bir mektubu taşıdığı ve Sofya'ya gelerek burada söz konusu mektubu Pirançof isimli kimseye verdiği, ve bu esnada cevabının da Osmanlı memurunun eline geçmemesi için Bulgar tüccar vekili Şapof Efendi vasıtasıyla göndermesi hususunda uyarıldığı, belirtilmektedir. Belgede söz konusu durumla ilgili olarak ayrıntılı bilgi gerektiğinden Selanik Vilayet vezirine konuyla ilgili yazı yazıldığı da bildirilmektedir (BOA A. MTZ. (04) / 79/ 93).

Gemicilere destek veren tek üst düzey komiteci olan Sarafof, 1872'de Nevrokop'da dünyaya gelmiş ve Bulgaristan'da büyümüştür. Sofya Askeri Akademisinde eğitim aldıktan sonra 1899'da kendine bir silahlı grup oluşturmuş ve bu grup bir müddet sonra Makedonya İç Devrimci Örgütü'ne katılmıştır. İlerleyen süreçte planlarına kaldıkları yerden devam etmek isteyen örgüt üyeleri yeniden Selanik'e gelerek daha önceden kiraladıkları berber dükkânının iki kapı altında, köşede bir çıkmaz sokakta yeni bir dükkân kiralayarak burayı bir bakkal dükkânı hâline getirmişlerdir. Ardından buranın altından bankaya doğru tünel kazmaya başlamışlardır. Dinamitlerin nakledilmesi büyük bir sorun teşkil etse de Bulgar-Türk sınırından on beş kilometre uzakta bulunan Köstendil'den alınan dinamitler, Bulgar komitecilerinin yardımıyla bir müddet sınır çevresinde bekletilerek 1903 senesi Ocak başında Selanik'e ulaştırılmıştır. Bu esnada 24 Ocak 1903'te Selanik'te Makedon İç Devrimci Örgütü'nün ikinci kongresi Bulgar

okulunun kimya salonunda düzenlenmiştir. Örgüt kurucularının katılmadığı kongrede eylem planlarıyla ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Örneğin, kimileri Gemiciler'e açıktan karşı çıksa da iki yüz yirmi kilo dinamit 10 Şubat 1903'te susam yağı tenekeleri içinde Selanik'e getirilerek 28 Şubat'ta Osmanlı Bankası'nın temellerine yerleştirilmiştir. Altı adet gaz tenekesinden oluşan dinamitin beş tanesi sağa beş tanesi de sola olacak şekilde konmuştur. Ardından bunlar, iki ayrı fitille birbirine bağlanıp ucu da bakkal dükkânının zemin katına uzatılarak duvardaki bir çividen sarkıtılmıştır. Yanlarına konan iki yüz gram dinamitin fitilleri kısa sürede ateşe verilmek üzere hazırlanmıştır. Gemiciler, gece gündüz zemin katta bu fitilleri yakmak için talimat beklemiştir. Ancak, bu gençlerin hep birlikte olması, Yunan gizli servisine hizmet eden Panagiotis Efendi'nin dikkatini çekmiş ve bu birlikteliğin nedenini öğrenmek istemiştir. Nihayetinde bir süre sonra, şehirde Türklere karşı bir sabatoj olacağına dair haberler duyulmaya başlamış ve Osmanlı Bankası, belediye binası gibi kamu binalarındaki muhafız sayısı iki katına çıkartılmıştır. Şehirde bulunan Yahudiler de İtalya ve İngiliz konsolosluklarından koruma talep etmişlerdir. 9 Nisan'da da Selanik Yunanistan konsolosu Evgeniadis, Yunanistan Dışişlerine bir telgraf göndererek şehirdeki son durumu bildirmiştir. 15 Nisan'da aralarında *Le Temps*, *Die Zeit* gibi kimi Avrupa gazeteleri, Devrimci Makedon İç Komitesi'nin Avrupa Türkiye'sinin büyük şehirlerinde saldırı planlandığına dair yazılar yazmıştır. Tam beş yıldır bu anı bekleyen örgüt elemanları Osmanlı bankasını bombalamak dışında Selanik'e gelecek olan bir Fransız ticaret gemisinin patlatılmasını da planlarına dahil etmişlerdir (Megas, 1994, ss. 61-62, 64-65, 67, 70-71).

Osmanlı yetkilileri de bu faaliyetlerin izini sürmeye devam etmiştir. Bulgaristan Komiserliği'nden Komiser Ali'nin 6 Şubat 1903 tarihli Boris Sarafof hakkındaki tahkikatına göre, komite reisi Sarafof, beş gün önce yanında bulunan on sekiz eşkiya ile birlikte Sofya'dan çıkarak Samokov¹¹ tarafından hudut izniyle sınırı geçerek Selanik'e doğru gitmiştir. Burada ayrıca Sarafof ve adamlarının Selanik vilayeti dahilinde olan Vordun karyesinde gizlendiğine dair bir muhbirin haberi de bulunmaktadır. Bu bilgilerin yanı sıra, komiserlikçe yapılan tahkikat neticesinde Sarafof'un Avrupa'ya gitme şüphesiyle Sofya'dan trene bindiği fakat Niş'te inerek Sırbistan yoluyla Vilayet-i Şâhâne'ye geçtiği ya da geçeceğinin anlaşıldığına dair bilgiler de bulunmaktadır (BOA, Y.MVT. 239/139/1, 8 Zilkadde 1320/ 24 Kanun-i Sani 1318).

Bu olaylar gelişirken, Selanik ise aktif ve zenginlik içindeki bir şehir izlenimini korumaktadır. Gizli toplantılarla, gizli kuryelerle, toplanan paralarla ve patlayıcı nakilleriyle ilgili kesin bir şey ortaya çıkarılamamıştır. Öte yandan zaman zaman saygın bir öğretmen sokağın ortasında öldürülürken bir konsolosluk görevlisi de suikast girişiminden kurtulabilmektedir. Ancak, 1903 senesi İlkbaharında şehir

¹¹ Samakov ya da Samoko, Bulgaristan'ın güney batısında Sofya ili içinde yer alan bir şehirdir.

birden bu yapay sükûnetten çıkmıştır. Nitekim *Guadalquivir* isimli Fransız gemisinin 28 Nisan'da Selanik'ten ayrılmak üzereyken makine dairesinde büyük bir patlama meydana gelmiş ve gemide büyük bir yangın çıkmıştır. Olay limana yakın bir yerde olduğu için herhangi bir can kaybı olmadan gemi tahliye edilmiştir (Lory, 2014, ss. 171-172). Dolayısıyla Gemiciler'in ilk planı gerçekleşmiştir. Örgütün bir gece önce karar verdiği, ikinci terör saldırısının ise Dedeoğaç'tan gelecek trene yapılması kararlaştırılmıştır. Bu işi örgüt üyelerinden Metchev, Arson ve Trutchkov üstlenmiştir. Tren, gece saat 9.00 sularında yaklaşık üç yüz yolcusu ile Selanik'e gelirken şehrin dışındaki Merkez Gar ile Küçük İstasyon arasında Gemiciler'in daha önce yerleştirmiş oldukları bombalar patlatılarak trenin ön vagonun camları kırılmıştır. Herhangi bir yaralının olmadığı olayda Papadopoulos isimli Rum makinist, treni raylardan çıkmadan durdurmayı başarmıştır. Konuyla ilgili olarak Dimitris Kalapotakis, sahibi olduğu *Embros* gazetesinde olayları okurlara nakletmiştir. Haberde Selanik'te meydana gelen patlamalardan dolayı çok zor bir gece geçiren şehirde, bu eylemlerin sorumlularının Bulgar komiteciler olduğu ve daha kötü olayların da çok yakında gerçekleşeceği belirtilmiştir. Zira bu eylemin siyasi sonuçları olacaktır. Çünkü Avrupa, bu olaylar nedeniyle Bulgar komitecilere ve Bulgarlara karşı alınacak önlemlerde Türkiye'yi engelleyemeyecektir (Megas, 1994, s. 87). Bu yaşananlardan bir gün sonra 29 Nisan akşamı saat gece 8.30'a doğru şehrin gaza dayalı aydınlatması da boruların sabote edilmesinden kaynaklı olarak sönmüş ve şehir karanlığa bürünmüştür (Lory, 2014, s. 172). Çünkü Metchev ve Trutchkov'un attığı bombalar, gaz variline isabet etmiş ve çıkan yangın yayılmasa da şehir ışıklarının sönmesine neden olmuştur. Olaylar bu şekilde gelişirken, bu sırada sahibinin Leonidas Stefanidis olduğu, 1875'te açılan Beyaz Kule'nin çok yakınında olan Alampra Kahvehanesi'de bulunan Milan Orsov isimli diğer örgüt üyesi, kalabalıkta üzerindeki bombayı patlatmış ve bundan dolayı kahvehanenin 25 yaşındaki garsonu Nikolaos Siatras ölmüş, birkaç müşteri de yaralanmıştır. Aynı saatte *Embros* gazetesi muhabiri Dimitrios Philippidis de sahildeki Orea Ellas isimli kahvehanedeki patlamaları duymuş ve yaşananları gazetede yazmıştır. Eş zamanlı olarak İngiliz Oteli'nin bodrum katında yer alan Nioniou isimli mekân da Bogdanov tarafından bombalanmıştır. Şehirde ışıkların söndüğü dakika Osmanlı Bankası da bombalanmıştır. Bankaya atılan iki adet bombadan biri banka müdürünün penceresine doğru diğeri de çalışanların ofisine isabet etmiş ve bombaların etkisiyle binada çok büyük bir patlama yaşanmış ve banka tamamen yıkılmıştır. Olaylardan sonra Pingov, kaçarken bekçilerin kontrol etmek istemelerine mukavemet ettiği için orada öldürülmüştür. Metchev ve Trutchkov ise Frenk sokağındaki evlerine doğru kaçarken zabıtalara takibine takılmıştır (Megas, 1994, ss. 95-96, 102,106).

Olayların ardından Osmanlı yetkililerinin örgüt üyelerinden Milan Orsov'un peşine düştüğü görülmektedir. Rumeli Vilayeti Genel Müfettişliğinden Divanı Harp Reisi Ferik Edib'in Köprülü Kaymakamlığı'na 8 Mayıs 1903'te gönderdiği

telgrafta Köprülü ahalisinden olup Selanik Acı Yol Mahallesinde kira ile oturan Bulgar cemaat mektebi talebesi on sekiz yaşındaki Milan Orsov'un Bulgar fesatçılarından biri olup, olayların ardından memleketine firar ettiğinin anlaşıldığı belirtilmektedir. Bu nedenle Orsov'un mahallesinde ve çevresinde gerekli incelemelerin gizli ve hızlı bir şekilde yapılması istenmektedir (BOA, TFR.I. AS/3/257/1, 25 Nisan 1319). Selanik Dîvân-ı Harp reisi Ferik Edip Paşa'ya gönderilen 9 Mayıs 1903 tarihli yazıda ise, 8 Mayıs'ta Köprülü'de araştırmalar yapıldığı ancak Milan Orsov isimli bir kişiye rastlanmadığı, kaymakamlığın yazılı cevabından anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kişinin başka nerelerde aranması gerektiği sorularak kimliği hakkında daha fazla ayrıntılı açıklamalar istenmektedir (BOA, TFR.I. AS/ 3/257/2, 26 Nisan 1319).

Selanik'te demiryolu hatları üzerine yapılan bombalama eylemlerinin dünya kamuoyunda yankıları Sadâret-i Uzmâ ve Başkitabet'e gönderilen 15 Mayıs 1903 tarihli belgede aktarılmıştır. Özellikle bu eylemlerin bütün dünyada kınandığı ve bunun da bu eylemi yapanlarda ümitsizliğe sebep olduğu bildirilmiştir. Belgede ayrıca *Figaro* gazetesinin *Revue Russe* adındaki Rus gazetesinden naklen 9 Mayıs 1903 tarihli nüshasına yazılan köşe yazısına yer verilmiştir. Burada Avrupa gazetelerine göre iki taraf arasında barışı sağlamanın Rusya'nın elinde olduğu belirtilmiştir. Haberde Bulgar serserilerinin bombalama eylemlerine rağmen olayların en şiddetli zamanının geçtiği düşünülmeyle birlikte Rusya ve Avusturya Devletleri'nin talebi üzerine artık padişahı istenen ıslahatın uygulama emrine geri dönme zamanının geldiği de vurgulanmıştır. Hükümet, Bulgar Hükümetinin tecavüzlerini engelleyerek onları cezalandırmaya azmetmiştir. Emniyetsiz olmasına rağmen İngiliz hükümetinin de dahil olduğu bütün Avrupa'nın Rusya ile müttefik olduğu ve bu durumun Rusya-Avusturya ittifakını zerrece bozmadığı da belirtilmiştir (HR.SFR). (04) 450/67, 1 Mayıs 1319).

b. Bombalama Olaylarının Ardından

Selanik'te gerçekleşen bombalama olayları neticesinde Osmanlı yetkilileri zanlıları çok sıkı şekilde takip ederek Bulgarların bundan sonra başka olaylara meydan vermemesi için gerekli önlemlerin alınmasına çalışmıştır. Büyük Güçler ise bu gelişmelerden son derece endişelenmiştir. Hatta Avusturya ve İtalya Dışişleri Bakanlıkları, Türklerin herhangi bir toplu cezalandırmaya kalkmaması için Selanik limanına savaş gemilerini göndermişlerdir. Hafta başından beri Üsküp'te bulunan Rumeli Umum Müfettişi Hilmi Paşa ise acil olarak Selanik ve Manastır vilayetlerine telgraflar yollayarak, şehirde bulunma nedenlerini açıklayamayan bütün Bulgarların tutuklanması emrini vermiştir. Bu olayların ardından Gemiciler adlı örgütün on üyesinin kim olduklarına ve akıbetlerine

baktığımızda bunlardan biri 1881 Velesa¹² doğumlu Yordan Pope-Yordanov'dur. 1894 yılında Bulgar okuluna gittiği ve orada devrimci örgütlere katıldığı bilgisi mevcuttur. Yordan Pope-Yordanov,¹³ olaylar sırasında hayatını kaybetmiştir. 1882 Velesa doğumlu Konstantin Kirkov da Bulgar okulundandır ve olayların beşinci günü ölmüştür. 1882 Kratovo doğumlu Pavel Shatev, 1896'da Bulgar okuluna yazılmış ancak okulu bitirmeden örgüte katılmıştır. Olayların ardından Üsküp'te yakalanarak hapse mahkum edilmiştir. Örgütün bir diğer üyesi olan Marko Stoyan Boshnakov ise Bulgar ordusunda subaydır. Tünel planını onun hazırladığı fakat bombalama eylemlerine katılmayarak Selanik'ten ayrıldığı bilinmektedir. Buna rağmen olaylardan on dört gün sonra yakalanarak 1908'e kadar sürgünde kalmıştır. Zikredilen isimler dışında her biri Velesa doğumlu Dimitar Metchev, Vladimir Pingov, İlia Trutchkov ile Resne doğumlu Trayko Tsvetkov da olaylar sırasında ölmüştür. Velesa doğumlu Georghi Petre Bogdanov ve Milan Arsov, bombalama olaylarından sonra yakalanarak sürgünde ölmüştür (Megas, 1994, ss. 72,127,134). Milan Arsov ile ilgili Rumeli Müfettişliğine yazılan 27 Haziran tarihli belgede Arsov'un Köprülü'nün Urofça karyesinden olup olaylardan sonra yakalandığı ve Divân-ı Harp tarafından ifadesinin alındığı belirtilmiştir (BOA, TFR.SL. 13/ 1291/1,2 Rebiul'ahir, 1321).

Osmanlı Devleti, Selanik'teki terör eylemlerinden sonra Bulgarlara karşı daha temkinli olmuştur. Bulgarların yeni terör eylemlerine karşı hem sınırlarını hem de halkı korumak için ek tedbirler aldığı görülür.¹⁴ Örneğin; 11 Ağustos 1903 tarihli Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerine yazılan belgede, Bulgar eşkıyasının demiryolu hatlarına saldırma konusunda kesin kararlı olduğu ve bu nedenle hududun korunması için yapılması gerekenler, askerlere tebliğ edilmiştir. Özellikle sınır boyunca şimendifer hatları, memurları ile Türk ahalisinin herhangi bir Bulgar saldırısı karşısında korunması askerlere bildirilmiştir (BOA, TFR.I.U.M/ 3/228/1, 29 Temmuz 1903). Komitelerin günden güne güçlenmesi ve özellikle Bulgarların Damyan Guruyaf isimli örgüt elemanının gözetiminde Manastır, Kosova ve Selanik çevresinde geçen yıla benzer şekilde ani karışıklıklar çıkartılacağına dair bilgiler, Serasker'in telgrafında da yer almıştır.

¹² Üsküp'ün güneyinde yer alan bu şehri Slavlar Veles, Yunanlar Velessa, Türkler ise "Köprülü Kent" anlamına gelen Köprülü olarak adlandırmıştır. İsmi kaynağı ise Vardar Nehri üzerine kurulmuş olan tahta köprüden gelmektedir (Abbott, 1903, s. 9).

¹³ Osmanlı kayıtlarına göre Yordan Pope-Yordanov, bombalama olayları sırasında intihar etmiştir. Ayrıntı için bk. (HR.SFR). (04) 792/16 (M.29.07.1904).

¹⁴ 1884'te Osmanlı hizmetine giren Prusyalı subay Goltz Paşa, Balkanlar'a dair gözlemlerinde Osmanlı Devleti'nin bölgede gelişen eşkıyalık hareketleri karşısında gerektiği ölçüde sert önlemler almak yerine batılı devletlerin tavsiyesi ile daha çok idari tedbirlere başvurduğunu belirtmiştir. Örneğin 1903'te Saraf, idaresindeki Bulgar eşkıyasının yaptığı olaylar karşısında şayet bir muharebeye karar verilmiş olsaydı bunun Balkan'larda barış ortamı yaratabileceğini ileri sürmüştür (Kara, 2020, ss. 548, 549, 551).

Bu nedenle, tedbirler arttırılarak en ufak bir olaya dahi imkân verilmeyecek şekilde asayişin korunması için askeri birliklere bildirilmiştir. Ayrıca eşkiyalık faaliyetlerinin, bastırılarak, bunların başka yerlere sirayet etmemesine özen gösterilmesi de istenmiştir (BOA, Y.PRK.ASK/216/15/1-3, 25 Mart 1320).

Olayların ardından Askeri Mahkeme 5 Mayıs'ta acil olarak toplanmış ve yaklaşık bir ay süren duruşmaların ardından Gemicî örgütüne üye olan dört kişi dışında olaylara yardım eden ya da şahit olan yaklaşık 120 kişi hakkında araştırma yapılmıştır. Sağ yakalananlar tutuklanarak hapis cezası almışlardır (Megas, 1994, ss. 143, 153, 157). Tüm bu yaşanan terör eylemleri Makedonya İç Devrimci Örgütü tarafından planlanan isyanın başlamasını geciktirse de Aziz İlyas Günü (20 Temmuz 1903), büyük isyanın başlangıç günü olarak kararlaştırılmış ve böylelikle tarihte İlinden İsyanı olarak bilinen isyan başlamıştır (Hacısalıhoğlu, 2020, s. 108).

Selanikteki Terör Olaylarının Yunan Kamuoyuna Yansımaları

Makedonya'nın yerleşik Hristiyan halkının, Yunanca, Slavca, Romence, Arnavutça gibi farklı dilleri konuşması Hristiyan halkların aralarında birlik oluşmasının önüne geçmiştir. Genel olarak da Slavca konuşan nüfus, 19. yüzyılda Bulgar etnik hareketi ile özdeşleştirilmiştir. Bölgenin ele geçirilmesi adına yapılan mücadeleler 1878-1894 yılları arasında siyasi arenada gerçekleşirken 1894 ile 1908 yılları arasında silahlı bir çatışmaya dönüşmüştür (Vakalopoulos, 1993, ss. 9, 15, 17). Makedonya ile ilgili Yunan tezlerinin büyük çoğunluğuna göre antikçağda var olan Makedonya Devleti, Eski Yunan ulusunun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle bölgenin şimdiki sakinlerinin eski çağdaki Makedonların soyundan gelmesi ve atalarının Yunan olması sebebiyle Makedonya'nın meşruiyet açısından Yunanistan toprağı olduğu iddia edilmiştir (Karakasidou, 2010, s. 17). Örneğin o dönemde çıkan *Kosmos* (Κόσμος) ve *Sfaira* (Σφαίρα) gazetelerinin yayıncısı Giannis Kolostipis, 1886'da yayınladığı *Makedonya* isimli kitapta bölgedeki bu etnik çeşitliliğe atıfta bulunmuştur. Makedonya'da yaşayan Yunanların Yunanca dışında Arnavutça, Vlahça ve Bulgarca konuştuklarından bahisle, Makedonya olmadan Büyük ya da Küçük Yunanistan'ın olmayacağını dolayısıyla da Makedonya'nın Büyük Yunanistan'ın temeli olduğu belirtilmiştir (Bérard, 1987, ss. 9, 15, 17). Dolayısıyla terör olaylarının yaşandığı bu sürecin Yunan kamuoyuna yansımaları bu minval üzerinden değerlendirilmelidir.

Selanik'te Bulgarların neden olduğu bombalama eylemleri, Yunan basınında geniş yer bulmuştur. Bu gazetelerden biri Georgios K. Pop tarafından çıkartılan *Athinai* (Αθήναι) gazetesidir. Gazetenin 24 Nisan 1903 Perşembe günkü sayısında Bulgarların eş zamanlı olarak farklı noktalarda yaptıkları terör olayları ayrıntılı olarak nakledilmiştir. Bunun yanı sıra gazetede, dönemin Selanik Yunan konsolosu Evgeniadis ile yapılan bir röportaja yer verilmiştir. Habere göre,

Vardar Nehri üzerinde bulunan köprü'nün hemen altından geçerek Vardar kapısına doğru olan bölgede çıkan patlama ile Selanik karanlığa gömülmüştür. Bir Bulgar'ın, terk edilmiş bir evin tıraşından Vardar Meydanı'na doğru gelip geçenlere bombalar attığı ve bu eylemlerde çıkan patlama gürültülerinin sahildeki kahvehanelerden dahi duyulduğu belirtilmiştir. Ayrıca, beş Bulgar canisinin bombalı saldırısı sonucu Osmanlı Bankası yanmış, bekçiler de ölmüştür. Haberin devamında patlamaların, Bulgarların, bankanın karşısında bulunan handa kiraladıkları bir yerden bankaya doğru kazdıkları kanalizasyon borusu yoluyla gerçekleştiği de belirtilmiştir. Bu nedenle Çarşamba akşam 8.00-9.00'dan sonra şehirde duyulan gürültü nedeniyle Selanik'te büyük karışıklık çıkmıştır. Olaylar karşısında Türkler ve Yunanlar, bıçaklarını, baltalarını, silahlarını alarak Bulgarları bulup cezalandırmak için sokaklara çıkmış ancak olayların farklı bir yöne evrilmesinden korkan Türk yetkililer, öfkelenmiş ve korkmuş Türk, Yunan ve Yahudi nüfusu, Bulgar mahallesinden Frank mahallesine yönlendirmiştir. Gazetenin haberine göre olay yerine herkesin saygı duyduğu ve hukuk kurallarını çok iyi bilen Selanik Valisi Hasan Fehmi Paşa gelerek oradaki halka Osmanlı Sultanının bütün şehir sakinlerine teşekkür etmek için yolladığı telgrafi okumuştur. Sultan, telgrafında bu yaşanan cinayetlere karşı adaleti kendi elleriyle gerçekleştirmek için eyleme geçmeyerek, ülkenin şerefine zarar vermek yerine olay mahalline, Osmanlı yetkililerini davet ettikleri için halka teşekkür etmiştir. Gazeteye göre öfkeli halk telgrafi dinledikten sonra Hasan Fehmi Paşa'yı¹⁵ alkışlayarak, geri çekilmiştir. Sonrasında da Bulgarları yakalaması için orayı Osmanlı askerlerine bırakmışlardır (*Athinai*, 24 Nisan 1903, s. 1). Aslında Hasan Fehmi Paşa, Selanik ve çevresinde artan eşkıyalık olayları nedeniyle şehre ikinci kez tayin edilmiştir. *Asır* gazetesi, *Tan* gazetesinin Selanik muhabirinden derlediği haberde Hasan Fehmi Paşa'nın söz konusu çalışmalarının Selanik'te eşkıyalığı önlediğinde bahsederek ayrıca onun Bulgarlara karşı olumsuz hareketlerin önüne geçmesinin Avrupalı Devletleri'nin Selanik'e olası müdahalesini de engellediğini belirtmiştir (Erbulut, 2021, ss. 155, 165, 166).

Burada dikkati çeken bir başka husus, Yunan gazetesinde genel olarak Vali Hasan Fehmi Paşa'ya yönelik, çok olumlu değerlendirmeler yapılmış olmasıdır. Örneğin, söz konusu haber nedeniyle, İstanbul'dan Selanik'e gitmiş olan Konstantinos D. Peridis'in haberinde terör eylemleri sonrasında valinin duruma hâkim olduğu, Türklerin Yunanların, Arnavutların, Vlahların toplanarak Bulgar mahallesine yürüdükleri ancak vali sayesinde Bulgarlara karşı olası bir intikam almanın önüne geçildiği belirtilmiştir. Ayrıca sözü edilen olaylarla ilgili bir

¹⁵ Hukuk eğitiminin ardından 1858'de kariyerine Tercüme Odası'nda memur olarak başlayan, Hasan Fehmi Paşa, iki kere Selanik'e vali olarak tayin edilmiştir. İlki çok kısa süreli olmak üzere 1895 senesinde olup diğeri ise 1902-1904 yılları arasındadır. Hasan Fehmi Paşa, Arapça, Farsça ve Fransızca bilmektedir. Ayrıntı için bk. (Küçük, 1997, ss. 322-323).

Fransız gazetesine demeç vermiş olan Hasan Fehmi Paşa'nın mülakatı da gazetede yayınlamıştır. Burada Vali öncelikle kendi hâlinde bir şehir olarak tabir ettiği Selanik'te gerçekleşen bu terör eylemlerinin ayrıntılarını anlatarak Osmanlı yetkililerinin, şehrin Türk ve Yunan nüfuslarının Bulgarlara karşı misillemelerinin önüne geçildiğini söylemiş ve ayrıca incelemeler sonunda olaylarda Bulgar hükümetinin parmağının olduğu ve pek çok Bulgarın bu nedenle yakalandığını da belirtmiştir. Gazetecinin Valiye, bundan sonra ne olacağı ile ilgili sorusu üzerine de Osmanlı hükümetinin Makedonya'nın tamamında bütün cemaatlerin güvenliğinin sağlanmasına yönelik hareket edeceğini ve bu bağlamda Makedonya'daki cemaatlerin desteklenmesinde menfaati olan Yunanlara yardım edilerek hiç kimseye yönelik bir intikam çabasına izin verilmeyeceğini belirtilmiştir (*Athinai*, 23 Nisan 1903, s. 1).

Gazete, ayrıca, Bulgarların sebep olduğu olaylarla ilgili bilgi almak hem de görüşlerini öğrenebilmek için eskiden Yunanistan'ın İstanbul konsoloslu olup o tarihte ise Selanik konsoloslu olan Evgeniadis ile bir röportaj yapmıştır. Evgeniadis'e göre bu eylemler ve cinayetler şehrin huzurunu bozmaktadır. Herkesin gözleri önünde gerçekleşen daha önce hiç görülmemiş bu terör eylemleri, karanlık bir tablo sunmakla birlikte yine de Türk yetkililer, sadece bir gün içinde şehirdeki düzeni tekrar sağlamıştır. Ancak konsolosa göre Bulgar milleti intihar etmiştir. Şimdiye kadar kullanmış oldukları terör eylemleri Makedonya'da güçlü olduklarına Avrupalıları inandırmaya çalıştıklarının bir kanıtı olmasına rağmen sonuç bunun tam tersi olduğunu göstermiş ve Avrupalılar, bu eylemlere inanmamıştır. Gazetecinin, bundan sonra Makedonya'da böylesi olaylarla karşılaşılıp karşılaşılmayacağı sorusu üzerine Evgeniadis'in cevabı "Hayır" olmuştur. Çünkü Yunan konsolosa göre Türk yetkililer, düzenin sağlanması konusunda son derece muktedirdir. Ayrıca tüm nüfus gruplarının yardımıyla Bulgar komitecilerinin teşebbüs ettiği terör eylemleri çözülecektir. Ayrıca Evgeniadis'e göre, şehirdeki bütün konsoloslar, Selanik Valisi'nden hayranlıkla bahsetmekte ve hepsi Türk yetkililerin olaylar karşısında itidalle hareket ettiği konusunda hemfikirdir. Evgeniadis demecinde terör eylemleri ile ilgili bazı detayları da aktarmıştır. Buna göre ilk patlama sesi gece saat 8.10'da sahilde bulunan Alampra Kahvehanesi'nde duyulmuştur. Saat 8.20'de ise şehirdeki tüm ışıklar sönmüş ardından da çok güçlü bir patlama sesi duyulmuş ve patlamanın şiddeti ile etraftaki her şey yıkılmıştır. Yaklaşık altı okka yani sekiz kilo civarındaki bombaya rağmen kahvehanede sadece bir çalışan ölmüştür. Patlama ile birlikte Rumeli Demiryolu (Oriental Railway) tarafındaki köprü de yıkılmıştır. Evgeniadis, Osmanlı Bankası'nda gerçekleşen eylem hakkında da konuşmuştur. Ona göre, eylemciler, Colombo Otel'den başlayarak bankaya doğru bir tünel kazmış ve sonra bunu ateşe vererek hemen karşılarındaki Boşnak Han'dan da beş tane bomba atmışlardır. Olaylar sırasında çıkan çatışmada on Bulgar ile iki banka bekçisi ölmüştür (*Athinai*, 24 Nisan 1903, s. 1).

25 Nisan 1903 Çarşamba günü çıkan *Athinai* gazetesine göre Selanik'te yaşanan terör olaylarından sonra gündelik hayat, kısa süre sonra normale dönmüştür. Öyle ki şehir, cumartesiden sonra alışkın olduğu duruma gelmiş yani şehir yeniden sessizlik ve düzen egemen olmuş, dükkânlar açılmış, insanlar yeniden şehir merkezinde dolaşmaya, Alampra ve Nioniou kahvehanelerini doldurmaya başlamıştır. Fakat burada dikkati çeken husus, şehirde Bulgarları gören kimsenin olmamasıdır. Zira halkın genel kanaati olaylardan sonra Bulgarların ortadan yok olduğu şeklindedir. Yüzlerce Bulgar, gerek Selanik'te gerekse de ülke içinde tutuklanmıştır. Özellikle Sarafof'un bombalı eylemlerin yapıldığı Salı ve Çarşamba gününde şehirde olduğuna dair bir söylenti yayılmış olmasına rağmen bu gazeteye göre gerçek bir haber değildir çünkü Sarafof'un Selanik'de bulunması hâlinde bunu göstererek kahramanlığını ispat etmesi söz konusudur. Oysaki bombacı, yoldaşlarını cesaretlendirmek için dahi ortaya çıkmamıştır. Ancak ne olursa olsun Bulgarlar, *Guadalquivir* gemisini bombalayarak dünyanın dikkatini sahile çekmeyi başarmış ve şehrin hava gazı borusunu patlatmıştır. Buradaki amaçları ise karanlığa gömülen şehirde askerlerin öfkeyle büyük çapta bir katliam yapması umududur. Çünkü böylelikle Büyük Güçler, duruma müdahale edecek ve dahi Selanik'i işgal edeceklerdir. Dolayısıyla gazetenin haberine göre, Bulgarlar, bir Avrupa işgalinden kazançlı çıkacakları varsayımından hareketle eylemlerine başlamışlardır. Fakat neyse ki Türk yetkililer, çok hızlı şekilde harekete geçmiş, olaylardan üç gün sonra Cuma günü Avusturya donanması Selanik'e gelmiş ve Vali Hasan Fehmi Paşa'yı memnun etmek için gemilerini ona tahsis etmişlerdir (*Athinai*, 25 Nisan 1903, s. 2).

Yaşanan terör olayları dönemin bir diğer önemli Yunan gazetesi *Embros* (*Εμπρός*)'da da yer almıştır. Nitekim Dimitrios Oi. Kalapothakis'in çıkardığı bu gazetenin Yunanların Makedonya mücadelesinde çok önemli bir yeri bulunmaktadır. İlk baskısı 10 Kasım 1896'da yayınlanan bu gazete 1897'de yaklaşık 15.000-20.000 civarındaki tirajıyla okuyucu sayısı bakımından sonraki yirmi beş yılda ilk sıralarda yer almıştır (Raitisinis, 2010, ss. 20-21). Kalapothakis ise gazeteci olmasının yanı sıra Yunanistan'ın Makedonya'yı topraklarına katabilmek için verdiği mücadelede son derece mühim bir isimdir. 1894 senesinde paramiliter bir oluşum olarak Makedonya mücadelesi için oluşturulan Etniki Etairia'nın kurulması için ilk girişimi yapan kişidir (Lazaris, 2014, s. 20). Gazete, 28 Nisan 1903 tarihli sayısında yaşanan terör eylemleri ile ilgili olarak Angelos Sakallariou ile yapılan bir röportaja yer vermiştir. Bu kişi, o dönemde Yenice (Yanitsa) kazasına bağlı olan Orta Makedonya'da yer alan Goumenissa adlı yere doktor olarak gelmiş biri olsa da Yunanistan Dışişleri Bakanlığı ve Selanik Yunan konsolosluğu ile irtibatlı bir kişidir. Yunanistan'ın eski Başbakanı Stefanos Dragoumis ile siyasetçi ve diplomat olan Ion Dragoumis'in de yakın arkadaşısıdır. Sakallariou'nun döneminde pek çok kişi ile yazışmaları olduğu için o döneme ait önemli bir bilgi kaynağıdır. Faaliyetleri nedeniyle 1897'de Türk yetkililer tarafından sınır dışı edilmiş ancak sonra yine sonrasında

Goumenissa'ya geri gelmiştir. Dolayısıyla Sakallariou'nun demeci, Yunan siyasetinin ve siyasetin şekillendirdiği kamuoyunun bakışını yansıtmayı bakımından da önemlidir (Intos, 2011, ss. 181-183).

Sakallariou'ya göre bazı Türkler, Osmanlı Devleti'nin çok güçlü olduğuna ve bu yüzden de devletin, Bulgarların yanı sıra herhangi bir Büyük Gücün de üstesinden gelebileceğine inanmaktadır. Dolayısıyla meydana gelen çete faaliyetleri gibi olaylarla özellikle de savaşa doğru gidilerken, ilgilenilmemesi gerektiğine inanılmaktadır. Çünkü dış dünyaya Makedonya problemi olduğuna dair bir izlenim verilmemesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla Osmanlı içindeki görevlilerin büyük kısmı tehlikeyi fark etmeyerek olayları akışına bırakmışlardır. İşte bu nedenle şimdiye kadar olan tüm eylemler cezasız kalmıştır. Bulgar çeteleri, cezalandırılmadıkları için de böyle terör eylemlerini yapmaya cesaret etmişlerdir. Bu nedenle de cinayetler, kıyımlar artmış, şimdi de ateşe verme olayları başlamıştır. Örneğin Matsikovo'da¹⁶ Bulgarlar, bir Yunan okulu ile Yunan ileri gelenlerden Hristos Gonde'nin evini ateşe vermişlerdir. Karasalı köyünde bir çetenin üyesi olan Bulgar öğretmen, papazın karısını sırf Bulgar kilisesine gitmediği için balta ile öldürmüştür. Ancak bir Bulgarın soruşturma için karakola getirilmesi ile tüm ülke için tasarladıkları planlar yetkililer tarafından öğrenilmiştir. Bu nedenle söz konusu bu olaylardan sonra çeteler, güçlü şekilde takip edilmeye başlanmıştır. Bu nedenle 27 Mart'da Türk askeri Petrov köyünün etrafını çevirerek köye girmiştir. Bu esnada cesur bir subay olan Mustafa Çavuş ölmüş, Mülazım Şükrü Bey de yaralı hâlde bulunmuştur. Dolayısıyla Sakallariou'nun görüşüne göre, daha en başında sayıları az olan Bulgar çetelerine gereken önem verilememiştir. Dolayısıyla sözü edilen eylemlere Türklerin göz yummasıyla Bulgar faaliyetleri güçlenmiş ve Makedonya'nın tamamında terör eylemleri yapabilmek için cesaret bulmuşlardır (*Empros*, 28 Nisan 1903, s. 1). Aslında olaylar, Yunan hükümetlerinin ya Girit ya da Makedonya'daki sorundan yana taraf olmak durumunda oldukları bir süreçte meydana gelmiştir. Dolayısıyla Yunan Devleti, Makedonya'daki politik durumun korunmasının büyük ölçüde Türk-Yunan iş birliğine bağlı olduğunun bilincinde bir siyaset izlemiştir (Vakalopoulos, 1993, s. 79).

Sonuç

1878 Berlin Antlaşması, Balkanlarda yeni bir siyasi durum yaratmıştır. Rusya'nın bölgedeki etkinliğini kırmak amacıyla Ayastefanos Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesiyle ortaya çıkan bu antlaşma Bulgaristan topraklarını daraltırken Osmanlı Devleti'ne toprak kazanımları sağlamıştır. Bu bağlamda Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerine tekabül eden Makedonya bölgesinin reform yapılması koşuluyla Osmanlı Devleti'ne bırakılması Balkan ulus devletlerine

¹⁶ Bugün Kuzey Makedonya ile Selanik arasındaki sınırda yer alan Evzoni adlı yer. Selanik'e yaklaşık 80 kilometre uzaklıktadır.

yeni bir siyasi mücadele sahası kazandırmıştır. Bu rekabette Bulgaristan'ın küçültülmesi Bulgar milliyetçileri için büyük bir hayal kırıklığı yaratsa da Ayastefanos Antlaşması'ndaki sınırlara ulaşmak hedeflenmiştir. Özellikle Makedonya'nın Slavca konuşan halkını kendi yanına çekmeye yönelik mücadeleler, önceleri siyasi, dini ve kültürel alanda devam etse de ilerleyen süreçte bu rekabet silahlı çatışmaya dönüşmüş ve Avrupa desteğine aranmıştır.

Osmanlı Makedonya'sı içinde Selanik'in diğer şehirlere nazaran önemli bir yeri vardır. 19. yüzyıldan itibaren modernleşmenin de etkisiyle Doğu Akdeniz'in önemli liman şehirlerinden biri hâline gelen Selanik, nüfusun etnik ve dini bileşenlerinden dolayı kozmopolit bir yapıya sahiptir. Bulgarların ve Yunanların şehri tarihsel miraslarının bir parçası olarak görmesi, buradaki milliyetçi rekabeti körüklemiş bu nedenle şehir, yasadışı örgütlenmelere ve silahlı grupların çatışmasına sahne olmuştur. Bulgarlar, dünyanın dikkatini bölgeye çekerek, buraya bir Avrupa müdahalesi sağlamak için Nisan 1903'te Selanik'te büyük bir bombalı terör saldırısı gerçekleştirmiştir. Çok büyük yankı bulan bu eylemler özellikle Avrupa kapitalizmini simgeleyen Osmanlı Bankası'nın, Fransız gemisinin, şehir merkezinde bulunan kahvehanelerin bombalanması ve şehrin irtibatını sağlayan demiryollarının patlatılması gibi bir dizi terör olayı şeklinde gerçekleşmiştir. Kendilerini Gemiciler olarak adlandıran bir grup Bulgar anarşistin düzenlediği bu eylemlerde söz konusu anarşistler, dünya kamuoyunun dikkatini çekmeyi başarsa da Bulgaristan'ın Makedonya davasına büyük zarar vermiştir. Olaylar nedeniyle Türklerin, Hristiyanlara karşı kıyım yapmalarının hedeflendiği bu eylemler, Osmanlı yetkililerinin itidalli yaklaşımı sayesinde beklenen sonucu vermemiştir. Eylemlerin, Büyük Güçler'in Balkanlar'daki statükoyu Osmanlı Devleti lehine koruma siyaseti güttükleri bir zamanda meydana gelmesi nedeniyle Osmanlı Devleti'ne avantaj sağlayarak elini güçlendirmiştir. Yaşananlar, Yunan kamuoyunda bölgede ezeli rakipleri olan Bulgarların "bildik" vahşetinin bir diğer örneği olarak lanse edilmiştir. Selanik Valisi Hasan Fehmi Paşa'ya yönelik büyük bir saygı ve övgü söz konusudur. Nitekim olayların hemen ardından şehrin eski düzenine dönmesindeki rolüne vurgu yapılarak Yunanların, Osmanlı yetkilileri ile koordineli hareket edildiğinin altı çizilmiştir. Bombalama olaylarının ardından Osmanlı Devleti, olayın benzerlerinin yaşanmaması için Bulgarlara karşı ilave tedbirler almışlardır. Bu terör eylemleri, Makedonya mücadelesinde Yunanları Bulgarlara karşı daha avantajlı konuma getirirken Makedonya'nın kurtuluşu için Makedonya İç Devrimci Örgütü tarafından çıkartılmak istenen büyük isyanın başlamasını da kısmen geciktirmiş ve İlinden İsyanı ancak 20 Temmuz 1903 tarihinde başlamıştır.

Kaynakça

TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşiv Belgeleri

- BOA (A. MTZ). (04) / 79/ 93 (28 Rebîülâhir 1320).
 BOA (Y.MVT). 239/139/1. (8 Zilkadde 1320/ 24 Kanun-i Sani 1318).
 BOA (TFR.I. AS). 3/257/1, (25 Nisan 1319).
 BOA (TFR.I. AS). 3/257/2 , (26 Nisan 1319).
 BOA (TFR.SL).13/ 1291/1, (2 Rebîülâhir, 1321).
 BOA (TFR.I.UM) 3/228/1, (29 Temmuz 1903)
 BOA (HR.SFR). (04) 450/67, (1 Mayıs 1319).
 BOA (HR.SFR). (04) 792/16/ (M.29.07.1904).
 BOA (Y.PRK.ASK). 216/15/1-3, (25 Mart 1320).
 BOA FTG-341
 BOA FTG-359

Sürelî Yayın

- Aθήναι (Athinai)*, (23 Nisan 1903), S.185, Atina.
Aθήναι (Athinai), (24 Nisan 1903), S.186, Atina.
Aθήναι (Athinai), (25 Nisan 1903), S.187, Atina.
Εμπρός(Empros), (28 Nisan 1903), S.2336, Atina.

Yayınlanmış Eserler

- Abbott, G. F. (1903). *The Tale of A Tour in Macedonia*. Londra: Edward Arnold.
 Adanır, F. (2001). *Makedonya Sorunu* (İ. Catay, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
 Anastassiadou, M. (2008). *Thessaloniki 1830-1912: Mia Mitropoli tin Epohi ton Otomanikon* (θεσσαλονική 1830-1912: Μία Μητρόπολη την Εποχή των Οθωμανικών Μεταρρυθμίσεων) (B. Patsogiannis, Çev.). Atina: Estias.
 Anderson, M. S. (2010). *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme* (İ. Eser, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
 Armaoğlu, F. (2013). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
 Aydın, M. (2019). Osmanlı Makedonya Slavist Bulgar Komita Faaliyetleri. *Belgi Dergisi*, 18(2), 1587- 1606.
 Berard, V. (1987). *Tourkia kai Ellinismos Odiporiko stin Mekedonia* (Τουρκία και Ελληνισμός Οδοιπορικό στην Μακεδονία) (M. Loukidis, Çev.). Atina: Trohalia.
 Burma, M. (2012). Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları. *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 67-89.
 Çelik, B. (2019). *Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Erbulut, Ö. (2021). *Hasan Fehmi Paşa ve Hayatı 1836-1910* (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gencer, A. İ. (1991). Ayastefanos Antlaşması. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 4, s. 225). İstanbul.
- Hacısalıhoğlu, M. (2020). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)* (İ. Catay, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hosking, G. (2019). *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla* (K. Acar, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Intos, H. P. (2011). Angelos Sakellariou 1856- 1909 Enas Giatros apo tin Athina stin Makedonia tin Periodo 1891-1909 I Prosfora kai i drasi tou (Άγγελος Σακελλαρίου 1856-1909 Ένας γιατρός από την Αθήνα στη Μακεδονία την περίοδο 1891 1909 Η προσφορά και η δράση του). F.I. Toloudi, (Haz.), *Praktika (Πρακτικά)* LA. Panellinio Istoriko Sinedrio 28-30 Maiou içinde (ss. 179-196). Selanik: Giahoudi.
- İnalçık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezi'nin 50. Yılı)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Jelavich, B. (2013). *Balkan Tarihi I 18. ve 19. Yüzyıllar* (İ. Durdu, G. Tunalı ve H. Koç, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Kara, H. (2020). Sultan II. Abdülhamid dönemi Balkanları Üzerine Bir Değerlendirme: Goltz Paşa'nın Balkan Meselesine Dair Görüşü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 545-558.
- Karakasidou, A. N. (2010). *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990* (N. El Hüseyini, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Korkmaz, E. (2020). Osmanlı Arşiv Evraklarına Göre İlinde İsyanında Yaşanan Başlıca Olaylar. *Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi (CALESS)*, 2(1), 304-333. 01.11.2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1173650> adresinden erişildi.
- Küçük, C. (1997). Hasan Fehmi Paşa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 16, ss. 322-323). İstanbul.
- Lazaris, G. (2014). *Makedonikos Agonas Apo to Mithos stin Istoria (Μακεδονικός Αγώνας Από το Μύθος στην Ιστορία)* Atina: Dromon.
- Lory, B. (2014). Solun Bir Slav Kenti Mi?. *Selânik 1850-1918*, (G. Veinstein, Der.) (C. Akalın, Çev.) içinde (ss. 163-174). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mazarakis-Ainian, I. K. (2008). *To Makedoniko Zitima (Το Μακεδονικό Ζήτημα)*. Atina: Dodoni.
- Mazower, M. (2013). *Selanik Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950* (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Megas, G. (1994). *“Οι Varkarides” tis Thessalonikis I Anarhiki Voulgariki Omada kai οι Vomvistikes Energies tou 1903 (“Οι Βαρκάριδες” της θεσσαλονικής Η Αναρχική Βουλγαρική Ομάδα και οι Βομβιστικές Ενέργειες του 1903)*. Atina: Trohalia.

- Pehlivan, İ. (2019). *Osmanlı ve Genelkurmay Arşivleri Işığında Osmanlı'da Terör Bulgar Komitacıları ve Balkanlardaki İhtilal Faaliyetleri*. Ankara: Karakum Yayınları.
- Raitsinis, H. D. (2010). *O Dimitrios Otk. Kalapotakis kai I Elliniki Politiki Skini (O Δημητρίος Οτκ. Καλαποθάκης και Η Ελληνική Πολιτική Σκηνή* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Selanik: Aristotle University of Thessaloniki.
- Saatçi, M.B. (2002). XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler. H. C. Güzel, K. Arı ve S. Koca (Ed.), *Türkler içinde* (C. 13, ss. 108-117). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Saatçi, M. B. (2004). *Makedonya Sorunu 1903-1913* (Basılmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Antalya.
- Şenışık, P. (2007). Osmanlı Makedonya'sında Şiddet ve Nisan 1903 Olayları. *Türkiyat Mecmuası*, 27(1), 289-303.
- Şıvgın, H. (2007). Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (43), 81- 88.
- Todorov, N. (1979). *Bulgaristan Tarihi* (V. Atayman, Çev.). İstanbul: Öncü Kitabevi.
- Toprak, Z. (1998). Osmanlı Bankası ve Tarihten İzler. *Toplumsal Tarih*, (50), 15-22.
- Vakalopoulos, K. (1993). *To Makedoniko Zitima (To Μακεδονικό Ζήτημα)*. Selanik: Paratiritis.
- Vernadsky, G. (2019). *Rusya Tarihi* (D. Mızrak ve E. Ç. Mızrak, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2014). *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde II. Abdülhamit dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

EKLER

Resim 1. Üsküplü Mihal Veled-i Yorgo Selanik'te Osmanlı Bankası ve diğer bombalama eylemleri nedeniyle Rodos'ta 5 sene mühletle kalebentliğe mahkum edilmiştir (BOA FTG 341).

Resim 2. Radoviştelillo Zakir, Selanik'te Osmanlı Bankası'na ve diğer Osmanlı binalarına bomba attığı için Divân-ı Harp'e sevk edilmiş ve beraat etmiştir (BOA FTG 359).

